

Seyid Cəfər Pişəvəridən xatirələr

(Əvvəli səh. 5-də)

O, mətləbi mənə açdı, mənim Məclisin rəsmi orqanına redaktor olmağım haqda fikrini çatdırıldı. Sualım bu oldu ki, ağaya Pişəvəri qəzeti hansı dildə, farsca, ya türkçə çıxaraq. Sualının cavabında o mənə: ağaya Şəms sizə hansı dildə çıxsa yaxşıdır? Mən fikirləşmədən: "Əlbəttə ana dilişimizdə, bütün xalqın anladığı dil-də". O mənə bəs onda fikrimiz eynidir, günü sabahdan qəzet çıxmamışdır. O mənim çəş-baş qaldığımı görüb soruşdu: "çətinliyin olacaqmı?" Dediim "əlbəttə, ən böyük çətinlik savadımın farsca olmasıdır. Mən türkçə həm yazıda, həm də danışqda iştibahlar (səhvələr) edirəm". Pişəvəri bir qədər ciddi tezdzə: "Ağaya Şəms biz anamızdan imtina edə bilmədiyim kimi, onun dilindən də imtina edə bilmərik. Bu məsələ məlumatımızın faciəsidir, biz nəyin hesabına olursa-olsun bu faciədən bir dəfəlik yaxa qurtarmalıq" - dedi.

O özü tərtib etdiyi "Farsça-türkçe mühüm sözlərin lüğəti" kitabçısını mənə verdi və eləvə etdi ki, bir müddət o özü də bu işdə mənə köməkçi olacaq. Mən "Azad Millət"in çapını təşkil etdim, qəzeti dili məsələsində Arazın o tayından gəlmış Azərbaycanlı ziyanlılar da (C.Xəndan, Q.Musayev (İlkin), Ə.Sadiq və s.) mənə kömək etdilər.

Bir gün mənə dedilər ki, ağaya Pişəvəri səni çağırkırdır və deyib ki "Azad Millət"in son bir neçə nömrəsini də özü ilə getirsin. Mən qoituğumda "Azad Millət" ağaya Pişəvərinin qəbuluna getdim. O, son dərəcə səmimi, sadə və işdə ciddi adam idi. Mən onun qəbulunda olarkən o bir qayda olaraq yerindən durub mənle ya üzbez və ya yanımıda əyləşərdi.

Bu dəfə də o, yanımıda əylesədi, işlərin gedisi ilə maraqlandı, tövsiyələrin verdikdən sonra gətirdiyim "Azad Millət"in son nömrələrini varaqladı. Demə bəs məndən əvvəl o qəzeti hər nömrəsini oxuyub və faydalı qeydlər edib. Bu qeydlər sonrakı nömrələrde nəzərə alındı. Mən hiss etdim ki, o, qəzeti bütün nömrələrini diqqətlə oxuyub. Ağaya Pişəvəri dəfələrlə redaksiyaya gelmiş, ana dilimizin saflığını, məqalələrin müxtəlif mövzuda yazılmasını, Milli Məclisin qərar və qanunlarının gecikdirmədən oxuculara çatdırılması mühüm vəzifə olaraq qeyd etdi.

MM-in 100-dən çox qanun və qərarları "Azad Millət" sehifələrinde çap olunmuşdur.

Sual: İsmayıllı müəllim, siz Milli Hökumətin konstitusiyasını tərtib edənlərdən olmuşuz, bu işin sonu necə oldu?

i.Şəms: Milli Hökumətin müxətarriyyət hüquqlarını özündə eks edən qanun - əsasiyə ehtiyac olğunu bilindi. Bu məsələ ilə məşğul olacaq 13 nəfərdən biri də mən idim. Ağaya Pişəvəri özü bəi işə rəhbərlik etdi. Hüquqsunas olduğunuza görə Firdun İbrahim (baş prokuror) və mən sədrin müavinləri idik.

Biz çox böyük həvəs və zəhmətlə muxtar dövlətin konstitusiyası layihəsini hazırladıq. Sonra hansı səbəbdənse bu layihə resmi qanun-əsası kimi çap olunmadı. Bunu o zaman Milli Hökumət

qarşı Tehranin qopardığı hay-küy və beynəlxalq vəziyyətlə bağlı artan təzyiqlərlə izah edirdiler.

Mənim ağaya Pişəvəri ilə son görüşüm haqda bir neçə kəlmə deyim. 1325-ci ilin Azərin 17-si və ya 18 idi. Mən qəzətimizin bəzi məsələləri ilə bağlı MK-ya, ağaya Pişəvərinin yanına getmişdim. O, çox əsəbi, fikirli və sarıntılı görünürdü. Mən qəzətin vəziyyətindən, maliyyə çətinliklərimizdən, kadr çatışmamazlıqlarımızdan danışmaq və kömək almaq istəyirdim. O, dərdli adam kimi sanki ürəyini boşaltmaqla təskinlik tapmaq istəyirdi. Zəngəni tutub ağlagılməz cinayet etmiş şah qoşununun Azərbaycanın içərilərinə yeridiyini, silah-sursatın çatışmadığını, əli yalnız xalqı ucuz ölümə verməyin mənasızlığını nitqinə fasila vermedən elə danışırkı ki, o, təndirdə diri gözə yanan adamı xatırladırdı. Mən söz arası ona: "bəs tovarışlar nə deyir" - dedim.

Masası üstündə təzə alınmış telegrafı göstərərkə: "açıqca təslim olmağımızı, qatil Qəvama hüsən-rəğbet göstərməyimizi "dostcasına" məsələtən görürəm. Bizim faciəmiz sənin dediyin "təvarişlər" inanmağımız və arxasız qalmağımızdır" - cavabını verdi. Ona haradansa telefon oldu. Mən onun harayasa çağırıldığını anladım, ona heç nə deməyib, kabinetini tərk etdim. Sonraki olaylar size məlum olduğu üçün mən nə deyim!

Fəqət bunu bilin ki, Ağaya Pişəvəri böyük inqilabçı, mütəfəkkir, təvəzökar, millətini yanar ürekle sevən insan idi. Allah ona rəhmet eləsin.

**Dr M.T.Zehtabi:
S.C.Pişəvəri ilə Təbrizdə
Son Görüşüm**

S.C.Pişəvərinin rəhbərliyi altında Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin bir il ərzində gördüyü işləri bir məqalədə ehət etmək mümkün deyil. Bu hərəkat İranın azadlıq mübarizəsi, habelə Azərbaycan xalqının tarixində ələ böyük hadisədir ki, onun barəsində çoxlu yazılmış və bundan sonra da yene yazılıcaqdır...

21 Azər nezəti (inqilabı) və onun rəhbərliyi son günlə qədər, yeni 1325-ci il Azərin 20-ne qədər (1946-ci il 11 dekabr) öz inqilabı xətərləndə azacıq da olsa dəyişiklik əmələ getirməmişdi. Bir addımda olsa geri çəkilməmişdi. Əksinə Zəngən Tehran celladları tərəfindən qan dəryasına çevriləndən sonra Azərbaycanın hər yerində təzə ruhiyyə ilə, 1324-cü il 21 Azərdəkindən daha şiddetli hazırlanıb. O, Stalindən alınmış telegramı bizi oxudu. Telegramda ümumiyyətə bize səbri olmaq, işdə ciddi və möhkəm olmağımız tövsiyə edildi. Bir dəfə də 1947-ci il mart ayının əvvəllerində Pişəvəri və məni MK-ya dəvət etdilər.

Mirzə Ibrahimov və Həsən Həsənov da orada idilər. Söhbət bizi yoldaşların necə yerbəyər olmasından başlandı. Mən yoldaşların necə yerbəyər olması haqqında qısa məlumat verdim. Bağırov bizim yoldaşların vəziyyətlərinin qaranlıq qalmış yeri haqqında bir sıra suallar verdi və mən də cavablarını dedim. Sonra dedi yoldaşlarla vaxtaşıրı görüşmek yaxşı olar. Eyni zamanda dedi ki, sənəti olmayan yoldaşlara müəyyən sənətlərin öyrəndilməsi pis olmazdı.

Sonra yoldaşlarımızın savadlanma kurslarına cəlb edilmələri haqda göstəriş verdi. Bir qədər də söhbət etdikdən sonra Bağırov Pişəvəridən soruşdu ki, bayrama necə hazırlaşırız?

Mən bu könüllülər dəstəsinin yaradılmasında şəxsən iştirak etdim. Könüllülər dəstəsi sırasına daxil olmaq istəyənlərin sayı o qədər idi ki, onların hamisini məşq üçün təlimat meydənına sişirdiməq mümkün olmurdu. Bu günlər Təbrizin bütün məhəllələrdəki geniş yerlər hərbi təlimat

meydanına əvvələnmişdi. Tüfəng götürüb təlimat meydənlərində məşq eləyen qadın və qızların sayı kişilərdən az deyildi. Mərhum Pişəvərinin sonuncu dəfə Azərin 20-də (dekabrın 11-də) səhər MK-nin binasında gördüm.

O, olduqca tutqun və əsəbi idi. Mərhum Pişəvəride belə bir haləti 1324-cü il "21 Azər" günü səhər sərtib Derəxşanı ilə müzakirədən qayıdanda pasajda görmüşdüm. Lakin, onda gözlerinin içi güldürdü. Üzündən müvəffəqiyyət yağırdı. Dayanıb güle-güle: "Oğlum, işlər necə gedir? Zənginə təslim olmaq istəmir (Zənginə Urmiyadakı hərbi qazırnizonun rəisi idi). Urmiyaya kömək göndəmek lazımdır. İşlər düzələr inşallah" deyib təlesik getdi. Lakin sonuncu dəfə mən onu görənədə başını aşağı salıb, heç nə demədən öz otağına girdi. Sonra onu bir daha görə bilmediim.

Mərhum Pişəvərinin Azərbaycanı tərk etmə məsələsində çoxlu sirlər vardır. Lakin hələlik bunlar açılmamışdır. Onun Şurəvidən Azərbaycana (cənuba) qayıtmağa çalışması və bu çalışmalar zamanı gözlənilmədən vefatı bu sirlərin çox məkrili və mürəkkəb olmasındanhekayət acır.

General Qulam Yəhya Danəşani M.C.Bağirovla Görüş

- Bizi Bakıya istədilər. Mən və Pişəvəri yol uzungu belə fikirləşdik ki, yəqin ki, yenidən fədai hərəkatı ilə əlaqədar bizi Bakıya dəvət edirələr. Əger belə olmasaydı onda məni yox, Pişəvəri ilə Badiqanı dəvət edərdilər. Çünkü təşkilatı işlərə o baxırı. Ona görə də Bakıya təcili dəvət olunmağımız, həminin, o, cümlədən mənim də böyük sevincimə sebəb olmuşdu.

Bizi MK-da qəbul etdilər. Orada bir sira mövzularda söhbət oldu. M.C.Bağirov əlinde allergiya əmələ gəldiyindən əlini bintle sarırmışdı. O dedi ki, həkimlərin deklərini görə, əsəb pozğunluğundan baş verir. O dedi ki, həyatında ikinci dəfədir ki, əlim belə olur. Birinci dəfə oğlumun Böyük Vətən müharibəsində həlak olması xəbərini eşidəndə belə olmuşdu. Bu dəfə də sizin hadisə ilə əlaqədar əlim belə olmuşdur. O, Stalinin alınmış telegramı bizi oxudu. Telegramda ümumiyyətə bize səbri olmaq, işdə ciddi və möhkəm olmağımız tövsiyə edildi. Bir dəfə də 1947-ci il mart ayının əvvəllerində Pişəvəri və məni MK-ya dəvət etdilər.

Mirzə Ibrahimov və Həsən Həsənov da orada idilər. Söhbət bizi yoldaşların necə yerbəyər olmasından başlandı. Mən yoldaşların necə yerbəyər olması haqqında qısa məlumat verdim. Bağırov bizim yoldaşların vəziyyətlərinin qaranlıq qalmış yeri haqqında bir sıra suallar verdi və mən də cavablarını dedim. Sonra dedi yoldaşlarla vaxtaşıri görüşmek yaxşı olar. Eyni zamanda dedi ki, sənəti olmayan yoldaşlara müəyyən sənətlərin öyrəndilməsi pis olmazdı.

Sonra yoldaşlarımızın savadlanma kurslarına cəlb edilmələri haqda göstəriş verdi. Bir qədər də söhbət etdikdən sonra Bağırov Pişəvəridən soruşdu ki, bayrama necə hazırlaşırız?

Mən eley gəldi ki, Pişəvəri belə bir suala cavab verməyə həzir deyildi. Ona görə də cavab-

verdi ki, bayrama hələ çox qalır **İlk firqə tədbirləri haqda**

Mən ilk görüşümüzdə yoldaşlara məsləhət gördüm ki, onlar müəyyən sənət öyrənsinlər, savdəsizlərlərini leğv etmək üçün kurslara getsinlər. Doğrudur, onlar mənən ne demək istədiyimi bilir və bə tədbirlərin həqiqətən onların xeyrinə olmasına aydın hiss edirdilər. Digər tərəfdən mənən belə söhbətlərəm onların vətənə getmələrinin yubanmasından xəber verdiyi üçün o qədər də fərəh doğurmurdur.

Mən hiss edirdim ki, onlar nə isə ancaq vətənə qayitmağımız ilə əlaqədar olan hadisə və söhbətləri xoşlayırlar.

Mən yoldaşlara aydınlaşdırdım ki, vətənə getmək və istədiyimə nail olmaq üçün hələlik ən vacib tədbir sənət öyrənib, savdəsizlərimizi leğv etmək, siyasi bilik və dünyagörüşümüzü artırmaqdır.

Fədailərin hələlik yeganə xəhərələri bu idi ki, onlarla tez-tez görüşək. 1947-ci ildə məhəllə təşkilatları yaranmağa başlandı. Təşkilatlar müəyyən edilmiş plan əsasında fealiyyət edib, vaxtlı-vaxtında cələsələrini keçirirdilər. Bu cələsələrdə firqənin nizam-intizamı, məramname-nizamnameyi, gündəlik işlərlə yanaşı beynəlxalq aləmdə baş verən hədəfələrlə birlikdə vətənimizdə gedən hadisələr metreh edildi. Yerlərdə təşkilat verməyimizin hər cəhətdən əhəmiyyəti çox böyük oldu.

Demək olar ki, bütün müvəffəqiyətlərimiz öz başlangıçlarını buradan başlamış oldu. Bir təşkilat vasitəsilə yoldaşlarımızın bütün işlərinə yetişir, ehtiyaclarını öyrənir və onların rəf edilməsinə iqtidam edirdik. Xüsusiələr, yoldaşların münasib işlərlə təmin olunması, sənət öyrənib, savadlanması və sair işlərinin yerinə yetirilməsi təşkilat vasitəsi həyata keçirilirdi. Bizim yoxlamalardan aydın oldu ki, Mərəzədə olan bir neçə yoldaşın vəziyyəti yaxşı deyildi. Ona görə də onları oradan Umbakıda olan Azneft sisteminə gətirdik ki, onları da vəziyyəti qısa müddətə yaxşılaşdırıldı.

FƏDAILƏRƏ BAŞ ÇƏKDIK-DƏN SONRA Mühacirət dövrünün başlanğıcında görülən mühüm işlərdən biri də fədailərlə təlim keçirilməsi işi idi. Bu işin təşkilatı və ona rəhbərlik etmək mənə həvalə edildi. Fədailər tədbiri çox həvəs və ruh yüksəkliyi ilə qarşıladılar. Onlar verilən bütün tapşırıqları can-başa yerinə yetirildilər. Cəsarətə demək olar ki, fədailər bu işə təmiz vicdan və pak qəblelərə başladılar. Biz bu işi əsasən iki yerda təşkil etmişdik. Bize verilmiş tapşırıq yerinə yetirildən sonra biz tam hazır olduğumuzu bildirdikdən sonra bir neçə gün gözləməyi məsləhət göründü.

Vəd edilmiş vaxt başa çatdı. Mən yene də müraciət etdim, yene də məsləhət gördüler ki, bir qədər də səhr edək. Bu haqda Pişəvəriye məlumat verdim. O da dedi ki, bu dəfə mənimlə Kirovabada (**İndiki Gəncəyə**) getmək fikrindədir. O da işin tezliklə başlanmasına tələsirdi.

Biz Kirovabada çatdıq. Mən fədailərin işi ilə, onların iş, meisət və başqa işləri ilə də məşğul ol-

dum. Pişəvəri də şəhərlə tanış olurdu. Biz Kirovabaddan Şəkiyə getmeli idik. Pişəvəri nə isə çox tələsirdi.

Axşam belə qərara alındı ki, şəhər tezdən Kirovabaddan çıxıb, Şəkiyə gedək. Mən xahiş etdim ki, mən qalan işlərimi de gecə görüb, qurtarım və səhər nə vaxt desələr o zaman mən də hazır olum. Pişəvəri keçmişdən bir yerdə işlədiyi Nəzər Heydərov evində qalırdı. Səhər saat 5-də məni çağırıldılar. Mən mehmanxanadan çıxdım. Bizim belə tezdən getməyimizə Nəzər Heydərov bərk etiraz etdi. Pişəvəri cavabında dedi ki, ürəyim zəfdir, Yevlağın istisnəsində düşməmək üçün istəyirəm ki, oranı tezdən keçək.

Biz maşına oturarkən dedim ki, mən gecəni yatmamışam. Ona görə də məmkündür maşında məni yuxu tutsun. Ona görə də qadaqcadan üzr isteyirəm. Mənim maşının arxa tərəfində oturmağı məsləhət gördülər.

Mənə ele gəlir ki, maşın hələ şəhərdən çıxmamış yatmışam. Sonrasından daha xəbərim olmayıb, sonrakı hadisələrin gedisi bir daha göstərdi ki, məndən sonra sürücü ilə qabaqda əyleşmiş Pişəvəriyi və ar

İranın müasir tarixində, xüsusi ilə son 100 ildə, bu ölkədə yaşayan xalqlar Azadlıq və ictimai inkişafaya çatmaq yolunda canfəsanlıqla mütemadi mübarizələr aparıblar ki, fərqli nəticələri olub. Məşrutə inqilabının, Azərbaycan və Kürdüstən xalqlarının 1945-1946-ci illərin 21 Azər və 2 Bəhmən hərəkatlarının nəticəsində Azərbaycan Milli Hökuməti və Kürdüstən Milli Məhabət Cümhuriyyətinin təsis olunması, İran Neftinin Milliləşməsi uğrunda hərəkatın uğuru və nəhayət səltənət əleyhinə olan 1979 ilin 22 Bəhmən inqilabının qələbəsi, belə mübarizələrin müvəffəqiyyətli səhifələri sayılır. Bu nümunələr dəyərlə təcrübələr sayılır ki, xalqların geniş kütlələri və onlara rəhbərlik edən partiyalar və təşkilatlar arasında olan ittifaq və həmkarlığın zəngin əhəmiyyətini sübut edirlər.

Uzun illər ərzində İran xalqlarının mübarizə sahəlerinin əhəmiyyəti bir meydani, xalqların insani və demokratik hüquqları uğrunda mübarizə idi. Məşrutə inqilabından və Rza xan hakimiyyətə yiyələndikdən sonra da, həm Azərbaycanda və həm də Kürdüstən milli hüquqların bərpası yolunda mübarizələr davam edirdi. Nümunə kimi Azərbaycanda 1917-1920-ci illərdə Şeyx Məhəmməd Xiyabani hərəkatına və Kürdüstən isə birinci dünya müharibəsindən başlayaraq 1930-cu ildək davam edən İsmail Ağa Simkonun rəhbərliyi ilə kürd xalqının mübarizələrinə işarə etmek mümkündür.

Lakin milli hüquqlar uğrunda İran xalqlarının mübarizələrinin ən əhəmiyyətli və uğurluslu 1945-ci ilde başlanan hərəkatlardır ki, qalibiyyətə nəticələnib. Azərbaycan Milli Hökuməti və Kürdüstən Məhabət Cümhuriyyətinin elan olunmasına getirib çıxarıb.

1945-ci ildəki Azərbaycan və Kürdüstən xalqlarının mübarizələri həm ideoloji, siyasi və təşkilatçılıq baxımından və həm də işbirliyi və birgə hərəkatın yüksək səviyyəsinə görə bu xalqların mübarizələrində çox mühüm və tarixi bir dönüs nöqtəsi yaratdı. Xalqların ittifaqı və işbirliyinin çox əhəmiyyəti və lazımlı olması üçün bu zəngin təcrübəyə bir qisa baxış-

"21 Azər" - 71

İki Muxtar Hökumətin münasibətlərinə bir baxış

tarixi baxışın formalaşmasında mühüm və müsbət təsirə malidir.

1945-1946-ci illərin mühüm və həssas dönenmində, Azərbaycan və Kürdüstənə olan siyasi və ictimai vəziyyətə sanki ümidi və qorxu buludları kölgə salmışdır. İran tarixində ilk dəfə olaraq iki xalq, Azərbaycan və Kürdüstən xalqları, öz Muxtar Hökumətlərinin təsis olmasına bacardılar. Belə bir həssas vəziyyətdə, yeni yaranmış Muxtar Hökumətlərin siyasi nümayəndələri həm işbirliyi, müstərek fealiyyət və ittifaq yaratmağa çalışırdılar və həm də eyni zamanda müyyəyen ixtilafların aradan qaldırmasını yollarının araşdırılmasını gündəlik işlərə əlavə etmişdilər.

Coğrafi vəziyyətə görə, iki Muxtar Hökumətin arasındaki ərazilərdə belə yerlər, şəhərlər və kəndlər var ki, onlarda çoxdan bəri kürdlər və azərbaycanlılar qonşu kimi müstərek yaşıyırlar. Bəzi belə yerlərdə müyyəyen vaxtlarda feodallar və əkinçilər arasında ixtilaflar və toqquşmalar baş verərdi. Hər iki xalqa zidd mərkəzi hökumət həmin hadisələrdə suisitfadə edərdi. Azərbaycanda və sonra Kürdüstən Milli Hökumətlər bərpa olan kimi onlara müxalif olan mürtece feodallar və Tehrandakı mərkəzi hökumətə bağlı olanlar, öz xain hərəketləri ilə ərazi sərhədleri məsələsində köhnə ziddiyətləri yenidən tayfa toqquşmaları səviyyəsində dirçəltməye cəhd etdilər. Lakin Milli Hökumətlərin ayıq rəhbərləri tez-

S.C. Pişəvəri Kürdüstən Milli Hökumətinin başçısı Qazi Məhəmmədi qarşılıyarkən

liklə həmkarlıq və qarşılıqlı kömək nəticəsində belə hadisələrin qarşısını almağı, ziddiyətlərə son qoymağı bacardılar. Beləliklə düşmənin planı puça çıxdı və əmin-amanlıq, sakitlik həmin yerlərdə bərpa olundu.

Azərbaycan və Kürdüstənə Muxtar Hökumətlər bərpasından sonra, xalqların əleyhinə çevrilən mühüm təşəbbüsərdən biri də, İran mərkəzi hökuməti, yerli mürtece feodallar və mollaların müxtar ərazilərdə iqtisadi çətinliklər yaratmaq cəhdleri idi. Mərkəzi hökumət bu ərazilərdə maliyyə və pul dövriyyəsində çətinliklər yaratmaqdən əlavə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ticarəti sahəsində də əhalilər arasında narazılıq yaratmağa, onları kutləvi formada müxtar hökumətlərin əleyhinə qaldırmağa çalışırdı. Bu çirkin eməllərdən iki nümunə misal gə-

əhali arasında acılıq və kasibçılıq yaratmaq planları puça çıxdı.

Mərkəzi hökumətin dəyişməsi nəticəsində və hiylələr Qəvəm-ül-səltənə hökuməti işə başlıyan dan sonra mərkəzi hökumətlə müxtar hökumətlərin arasında müzakirələr xeyli çoxaldı. Belə müzakirələr, əvvəlcə müxtar hökumətlərin məmurları ilə ayrı ayrıılıqlıda aparılırdı. Beləliklə mərkəzi hökumətin məmurları Rza xanın dövründəki kimi çalışıdlar iki müxtar hökumət arasında, hətta onların öz içinde də nifaq salib "şirin" vədələrlə bir-birinin eleyhine təhrik etsinlər. Lakin Milli Hökumətlərin rəhbərlərinin, xususilə Seyid Cəfər Pişəvəri ilə Qazi Məhəmmədin zəkası nəticəsində, bu təşəbbüsərlər fayda vermedi. Hər iki müxtar hökumət məkezi hökumətlə müstərik müzakirələri davam etdirdilər.

Nəhayət iki gardaş xalqın siyasi nümayəndələrinin ayrı-ayrı sahələrdə, münasibətlərdə birgə tədbirləri, işləri, rəsmi geniş müqavilənin yaranması ilə nəticələndi.

22 aprel 1946-ci ilde Təbrizdə Kürdüstən Cümhuriyyət Hökumətinin nümayənde heyeti Qazi Məhəmmədin rəhbərliyi ilə Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılıq etdiyi Azərbaycan Milli Hökumətin nümayənde heyeti arasında rəsmi görüş keçirdi. Bu görüşdə iki təref bütün sahələrdə geniş və derin müzakirələr apardı, Qarşılıqlı və Çoxşahlı Əməkdaşlığı dair rəsmi Müqaviləyə qol çəkdilər. Bu Müqavilə bütün siyasi, əmniyyəti, iqtisadi, ictimai və mədəni sahələri əhatə edirdi. Müqavilənin mühüm bəndlərinin birində təreflər belə razılaşdırıldı ki, "İki tərefin hər hansı biri təcavüzə və hücum məruz qalsa həmin mənəni daşıyır ki, o birisi təref də təcavüzə və hücumuna məruz qalıb, digərlərin hücumuna məruz qalandı, hücumçunun qarşısında təreflər biri o birinin əmniyyət və sabitliyini qorumağı borcludur".

O tarixi 1946-ci ilin əvvəllerində bu Müqavilənin qeydiyyata alınması, xalqlar arasındaki əminənamanlığı və hərəkatın geleceyinə olan ümidi daha da artırdı. Eyni zamanda xalqların ittifaqı və işbirliyinin çox əhəmiyyəti və vacib olduğunu tarixin zəngin təcrübə kitabına bir təzə səhifə kimi əlavə etdi.

ZAQROS

"Rəhbər" qəzeti (İran həmkarlar təşkilatının orqanı)

- Azərbaycan xalqı iftخار edə bilir ki, az bir müddətde mürtece-ləri əzib azadlığı elə getirməkə indiki dünyaya uyğun milli və demokratik hökumət qurmuşdur. Sizin yaradığınız demokrat İran milləti üçün böyük sərməşqdır.

Lui Sayan (Beynəlxalq Həmkarlar İttifaqının Federasiyonunun sədri)

- Azərbaycan xalqı illə boyu təhqirəcidi əsarete dözdükden sonra, nəhayət 1324-cü ilin Azər ayının 21-də qiyam etdi. Bu qabiliyətli qiyamın nəticəsində Azərbaycanda xain və çürümüş Tehran hökimiyyəti yıldı və onun xarabaları üzərində zəhmətkeşlərin hökimiyyəti quruldu.

"Mərdəm" qəzeti (İXP-nin orqanı)

"21 Azər" Hərəkatı barədə fikirlər

Görkəmlü jurnalist və siyasi dövlət xadımı Seyid Cəfər Pişəvərinin rəhbərlik etdiyi 1945-1946-ci illər milli - demokratik hərəkatı tek Azərbaycanın güneyində, ümumiyyətlə İranda deyil, eləcə də bütün-Yaxın və Orta Şərqdə demokratik, milli hərəkatların başlanması və genişlənməsində mühüm rol oynamışdır.

Balaş Azəroğlu, 21 Azərin iştirakçısı, Azərbaycanın xalq şairi

"Demokrat firqəsinin başçılıq etdiyi əzəmətli nehzət qadınlarının əsrlər boyu düşər olduqları məhrumiyyət zəncirlərindən azad olmalarına, onların seçkilərdə işt-

rakına və başqa ictimai hüquqlar əldə etmələrinə şərait yaratdı".

Beynəlxalq Qadınların Hüququnu Müdafiə edən Cəmiyyət

"Cənubi Azərbaycanda baş vermiş milli - demokratik hərəkat bütün dünyaya səs saldı. Beş milyondan çox olan bir xalqın geniş təbəqələrini əhatə etmiş bu hərəkat, əsri və qabaqcıl bir hərəkat olmaqla, zəmanəmizin ən görkəmlü tarixi hadisələri sırasına çıxa bildi və siyaset dünyasının ən mütərəqqi məhiyyət daşıyan hadisələri ilə birləşdi. Bütün dünya, Asiyadan bir guçəsində diri, canlı və istedadlı bir xalqın, azadlıq və demokra-

tiya yolunda qəhrəmanlıqla mübarizə aparan bir millətin varlığını gördü".

Mirzə İbrahimov
(Azərbaycan xalq yazıçısı, akademik)

- Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin nehzəti bütün İran inqilabının bir hissəsi idi.

Qoşunun Azərbaycana getməsi və nehzətin sıkəst yeməsi zidd inqilabi bir iqdam idi. Azərbaycan nehzəti Azərbaycan və İranın nüfati üçün lazımdı.

Xosrov Ruzbeh
(İranın milli qəhrəmanı)

- Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin bəyanatından

lər yalnız İranın daxili işlərinə aid bir məsələdir Demokrat Fırqəsi indiyədək Azərbaycan, İrandan ayırmalı barədə heç bir tələb irəli sürməmişdi. O yalnız öz yerli işlərində bir növ daxili ixtiyar almağı tələb etmişdir

Bu daxili yerli məsələnin beynəlxalq bir macaraya çevrilməsinə heç bir səbəb yoxdur.

Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin bəyanatından

- Azərbaycanlıların məşrutə nehzəti, Xiyabani qiyamı və bu son nehzəti sübut edir ki, azərbaycanlı əhəmiyyət İran azadlığının müdafiəcisi olmuş və məmləkətin tamamıyyət və istiqalalına elə-qəməndir.